

Altmışlı ve Yetmişli Yılların Siyasetine Merkez Sağ Kesimden Bir Bakış: Ali Naili Erdem'in Siyasetin Yollarında Adlı Kitabı

Ali Naili Erdem, *Siyasetin Yollarında*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.. 2004,
368 sayfa, 16 sayfa muhtelif fotoğraflar.

Davut Dursun*

1960 ve 1970'li yıllardaki siyasetin önemli simalarından Ali Naili Erdem'in siyaset dünyasındaki hatıra, gözlem, mücadele ve idealleriyle ilgili notlardan müteşekkil *Siyasetin Yollarında* adlı kitabının ilk baskısı 2004 yılında yapılmıştır. Siyasetçi kimliğinin yanında şairlik ve hukukçuluk sıfatları da bulunan Ali Naili Erdem'in yayımlanmış *Bu Toprağın İnsanları*¹ ve *Bir Sevgidir Yaşamak*² adlı şiir kitapları da mevcuttur.

1927 İzmir Kemalpaşa doğumlu Erdem, Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olup serbest avukatlık yapmıştır. Bir memur ailenin çocuğu olan Erdem, siyasete daha lise yıllarında ilgi duymaya başlamış, 1946 seçimlerinde Sefehisar'a seçim çalışmaları için gelen Fevzi Çakmak'a bir arkadaşı ile birlikte refakat etmesi onun tek parti yönetimine karşı muhalif cenahta ilerlemesinin ilk adımı olmuştur. Bir gün merak edip Mareşal'e "Atatürk dinsiz miydi, Paşam?" diye sorunca aldığı cevap dikkat çekici: "Gazi dinsiz olsaydı benim onun yanında ne işim vardı?" (17) diye cevap vermesi ilginç.

1946 seçimlerinden sonra üniversite öğrenimi için Ankara Hukuk Fakültesi'ne yazıldığında burada yokluk ve yoksulluk içinde öğrenimini sürdürürken bir yandan da Demokrat Parti (DP) saflarında siyasette yerini almıştır. O yıllarda partilerin ocak, bucak örgütleri en küçük yerleşim birimlerinde partililerin

1 Ali Naili Erdem, *Bu Toprağın İnsanları*, Ankara: ty.

2 Ali Naili Erdem, *Bir Sevgidir Yaşamak*, Ankara: Kültür Ajansı Yayınları, 2014.

*Prof. Dr. | Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ddursun@sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0001-9981-7632
DOI:10.36484/liberal.1326949

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:112, Güz 2023, ss. 159-170.
Gönderim Tarihi: 13 Temmuz 2023 | Kabul Tarihi: 20 Kasım 2023

bir araya geldikleri mekânlardı. Ankara Cebeci Ocağı'na yazılan Erdem için öncelik dersler olduğundan siyasette fazla bir etkinliği yoktu. 1950-51 öğretim yılı sonunda Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olup Avukatlık stajına başlayınca parti faaliyetlerine de katılmaya başlamıştı. Staj ve askerlik görevinden sonra Kemalpaşa'da avukatlık bürosunu açmış ve DP Yukarı Mahalle ocağına kayıt yaptırmıştı. Kısa bir zaman sonra DP'nin ilçe teşkilatı başkanı olarak aktif siyasette yerini almıştı. Avukatlık ile parti ilçe başkanlığını birlikte götürmeye çalışan Erdem'e Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki karmaşayı iyi bilen babasının siyasete ilişkin kuşkuları ve oğluna itidal tavsiyesi dikkat çekicidir: "Hele bir mesleğinde başarılı ol! Sonra siyasetle ilgilenirsin. (...) Menderes'le uğraşıyorlar... Allah iyi etsin, yarınları pek parlak görmüyorum..." (33).

27 Mayıs darbesi, Erdem'in bütün hayatını değiştirmiş, her şeyi alt üst etmiştir. 1957 seçimlerinde milletvekili adayı olması için yapılan ısrarlı telkinlere karşı direnerek ilçesindeki halka hizmet etmenin kendisi için yeterli olduğuna inanıyordu. Ancak 27 Mayıs'ı takip eden günlerde yaşananlar, zulümler, haksızlıklar dayanılacak ve ilgisiz kalınacak şeyler değildi. Darbe ile iktidardan uzaklaştırılarak mahkemelere tıkılan partinin ilçe yöneticisi olarak rahat bırakılmasını beklenemezdi. Evinin aranması, taciz edilmesi, kimsenin selam vermeye cesaret edemez hale gelmesi darbe ortamının normalleriydi.

Demokrat Parti döneminde ilçe başkanı olarak partide yerini alan Ali Naili Erdem 27 Mayıs'tan sonra Demokrat Parti'nin bıraktığı boşluğu doldurmak üzere yeni partiler gündeme geldiğinde siyasetin dışında kalamazdı ve DP'nin devamı olarak doğan Adalet Partisi'nde (AP) yerini almakta tereddüt etmedi. 1961 genel seçimlerinde AP'den İzmir milletvekili seçilmesi, öğrenciliğinin geçtiği Ankara'ya yeniden gelmesini sağladı. Darbe ortamındaki istikrarsızlıklar demokrasi mücadelesinde onu bilemiş ve haksızlıkların karşısında durmasını sağlamıştı. Seçimlerden sonraki en önemli gelişme, Cumhurbaşkanı seçimleri olmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1957 seçimlerinde aldığı oy oranının da gerisinde kalması, buna karşılık DP'nin bıraktığı boşluğu dolduran AP, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Cumhurbaşkanı seçebilecek gücü elde etmişlerdi. Adayları da Samsun Senatörü Prof. Dr. Ali Fuad Başgil idi. Ama darbecilerin buna rıza göstermeleri mümkün değildi ve Başgil tehditler üzerine adaylıktan ve senatörlükten istifa ederek İstanbul'a dönmüştü. Böyle bir ortamda yapacakları fazla bir şey yoktu ve darbecilerin adayı Cemal Gürsel'e destek vermek zorunda kalmışlardı. Erdem'in gözlemleri şöyle:

"Meclise geldiğimde, mahşeri bir kalabalık Meclis'in hem içini ve hem dışını doldurmuştu. Tanıdığım çoğu subay sivildi ve ellerinde birer çanta vardı. Meclis müzakere salonunun giriş merdivenleri milletvekili olmayan kişilerce işgal edilmişti. Bu şahısların sıradan insanlar olmadıkları anlaşılıyordu" (46).

Genel Kurulda oturan Isparta Milletvekili Mustafa Gülcügil'in ayağa kalkarak üst katta oturan bir generale yüksek sesle "öyle oturduğun yerden parmağını sallayarak tehdit etme buna hiç gerek yok. Ben dışarıya kulise çıkıyorum. Diyeceğin bir şey varsa gel orada söyle" (46) sözleri o günkü ortamı ve gerginliği yansıtmaları bakımından yeterli olsa gerektir.

Seçimlerden sonra hükümet kurma görevi CHP lideri İnönü'ye verilince AP hükümete katılma konusunda kararsızlık yaşamıştı. Darbeciler iki büyük partinin koalisyon kurmalarını istiyorlardı. Oysa DP çizgisindeki partiler hükümet kurma gücüne sahip olmalarına rağmen buna müsaade edilmiyordu. Bu süreçte İnönü'nün AP Grup Toplantısında kürsüye çıkıp konuşma yapması, o dönemin siyasetinde not edilmesi gereken bir husus olmalıdır. İnönü'nün "Sizleri anlayamıyorum. Partiler iktidar olmak için kurulurlar. Ben de size bunu öneriyorum. Sizse muhalefette kalacağız diye diretiyorsunuz. Bunu anlamam mümkün değildir" (49) sözleri AP grubunun konuyu yeniden değerlendirerek özellikle İhsan Sabrı Çağlayangil'in etkisi ile hükümete katılmaya karar vermesini sağlamış olduğu anlaşılıyor. Aslında İnönü'nün bunu anlamaması mümkün değil, darbeye destek verenlerle aynı hükümette yer almanın izah edilebilir bir yanının olmadığı açıktır.

22 Şubat 1962'deki darbe girişiminin aktörlerini Silahlı Kuvvetler dışına çıkarma ve sivil olarak hayata devam etmeleri yönündeki Başbakan İnönü'nün getirmek istediği tedbirleri AP'li bakanların da imzalamaları konusundaki toplantıda Ferruh Bozbeyle'nin bir dava adamı olan isyancıların sivil hayata devam etmelerinin yanlış olduğunu ısrarla savunması, 21 Mayıs'ta yeni bir darbe teşebbüsünde bulunmalarıyla kanıtlanmıştır. İkinci teşebbüsten sonra Talat Aydemir ile Fethi Gürcan idamla cezalandırılmışlardır.

Sürekli "kuyruklar, düşükler" olarak karalanan kesimin seçimlerde elde ettiği başarının hazmedilmesi kolay olmadı. 23 Mayıs 1963 tarihinde AP Genel Merkezinin, aralarında üniformalı görevlilerin de bulunduğu bir kitle tarafından taşlanması, Mecliste yaşanan gerginliklerin sokağa taşmasıydı. AP'nin her geçen gün büyümesi darbe yanlıları arasında bir tedirginlik yaratmış AP'nin intikam peşinde olduğu söylenmekteydi. Genel Merkezin taşlanması olayı partide bir karmaşaya yol açmış, bazıları istifa edip YTP'ne geçerken partide ciddi bir kamplaşma ortaya çıkmıştır. O dönemde "ılımlılar" ve "hışımlılar" şeklinde bir kamplaşmanın öne geçtiği naklediliyor.

AP'de Genel Başkan R. Gümüşpala'nın vefatından sonra genel başkanlık için ciddi bir rekabetin yaşandığı hatırlatılıyor. Genel Başkanlık için Süleyman Demirel ile Sadettin Bilgiç aday olmuşlardı. Her ne kadar Gümüşpala'nın genel başkan yardımcısı olarak vekalet görevi S. Bilgiç'te ise de A.

Naili Erdem'in belirttiğine göre 1961 seçimlerinden sonra Mehmet Turgut'un evinde Faruk Sükan ile Senatör Cahit Okurer, ilk kongrede Süleyman Demirel'in genel başkan olacağını söylemişlerdi. Anlaşılan R. Gümüşpala, günün koşullarına uygun geçici genel başkan idi ve ilk kongrede değiştirileceği biliniyordu. Sonuçta Demirel, 28 Kasım 1964'te partinin genel başkanı olarak seçilmiştir. Rakibi S. Bilgiç ise Demirel'e muhalif bir şahıs olarak ünlenmiş ve süreçte arkadaşlarıyla partiden ayrılarak Demokratik Parti'yi kurmuştur. A. N. Erdem ise bu rekabette sürekli olarak Demirel'in yanında yer almıştır.

İkinci İnönü hükümetinin düşürülmesinden sonra Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan AP öncülüğündeki koalisyon hükümetinde Sanayi Bakanı olarak görev alan A. Naili Erdem, 1965'ler Türkiye'sinin sanayideki durumunu verirken kullandığı örnek dikkat çekicidir. Belçika'da yapılan sanayi bakanları toplantısına giderken eşi Erdem'den kâğıt mendil ile çocuk bezi ısmarlamıştır (87). O yılların Türkiye'sinde kâğıt mendil üretilmiyordu! İthal ikameci kalkınma modelinin sağlıklı işlemediği, darbenin kamu görevlilerinde yarattığı olumsuz etkinin bürokrasinin inisiyatif kullanmaktan uzak durduğu anlatılmaktadır.

1965 genel seçimlerinde DP çizgisinin başarısını engellemek için Millî Bakiye Sistemi getirilmişti. Ama AP'nin oyların yüzde 52,9'unu alarak 249 milletvekili çıkarması Türkiye için önemli bir gelişmeydi. İzmir'den milletvekili seçilen Erdem, seçimlerden sonra S. Demirel'in başkanlığında kurulan hükümette Çalışma Bakanı koltuğuna oturmuştu. 1965-1969 AP yönetiminin ekonomi ve kalkınmada gerçekleştirdiklerinin bir tesadüf olmadığı açıktır. Ülkenin her yanında kalkınma heyecanı, yatırımlar, organizasyonlar, heyecanlı koşturmalar önemli bir başarı getirmiştir. 1965'ler AP'sinin en büyük ideali kalkınmak, fukaralıktan kurtulmak, her alanda ileriye gitmektir. Çalışma Bakanı olarak Erdem'in, İzmir Yün Mensucat'taki grevde grev gömleği giyip işçilerle diyalog kurmasının bazı çevrelerce yadırgansa da, etkili bir iletişim yöntemi olduğu ve uzlaşmayı temin ettiği kesindir (120).

Bakan Erdem'in Varto depremi ile ilgili gözlemleri tam bir felakettir. Göz yaşlarını tutması imkânsız: "Işık yok..., Ekmek yok..., Su yok..., Ölüler ortada, tabut yok." (128).

Çalışma Bakanı olarak o dönemin en önemli konularından biri yurt dışına gönderilen işçilerdi. Bir yandan yurt dışına işçiler gönderiliyor, diğer yandansa yabancı ülkelere giden işçilerin sorunları uç veriyor ve bunlarla ilgilenmesi gerekiyordu. Bakanlığı döneminde Almanya'ya yaptığı bir ziyaretinde burada gördükleri tam bir trajediyi ortaya koymaktadır. Türkiye buna asla hazır değildi. Gayri insani şartlarda yaşayan işçilerin sorunları bugün bile bitmiş değil.

Ancak bu konuda büyük merhaleler geçilmiştir. Bakan Erdem'in bu amaçla teşkilatlar kurması, kadrolar ihdas etmesi, insanların elinden tutmaya çalışması bir başlangıç olarak önemliydi. Altmışlı yıllarda Türkiye'nin gündeminde çalışmak için yurt dışına gönderilecek işçiler konusu vardı. Erdem için bu kısa yoldan istihdam sorununu çözmek demektir. Ona göre dışarıya işçi göçü ile "hem istihdama ferahlık getirecek, hem gelişmiş ülkeler teknolojisini öğrenmiş, kalifiye elemanlarımız olacak ve hem de Türk lobileri oluşacaktı" (130).

1966 yılındaki en önemli gelişmelerin başında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığı ve görev yapamaz duruma gelmesiydi. ABD'deki tedavinin sonuç vermemesi üzerine göreve vekâlet eden Cumhuriyet Senatosu Başkanı İ. Şevki Atasagun, partilerle görüşerek Genel Kurmay Başkanı C. Sunay'ın seçilmesine destek sağlamıştı. 37 tıp otoritesinden alınan görev yapamaz raporunun Meclis'te onaylanmasının ardından C. Sunay cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. A. N. Erdem, gelişmeleri yorumsuz olarak nakletmekte ve herkesin rahat bir nefes aldığını açıklamaktadır. Ancak seçimlerde yüzde ellinin üzerinde oy almış ve güçlü bir hükümet kurmuş AP'nin bir aday çıkarma konusunda hiçbir girişimde bulunmamasının makul bir cevabı bulunmamaktadır. O dönemde Meclis'te bulunan Sabit Osman Avcı, "Cevdet Sunay'ın dışında birini düşünmek bile mümkün değildi" demiştir. Muhtemelen 1961'deki Ali Fuad Başgil tecrübesinin bunda önemli bir rolü olmuştur.

Bilindiği gibi 1969 seçimlerini de AP kazanmıştır. Ne var ki partide bölünmenin ilk işaretleri 1968 kongresinde ortaya çıkmıştır. S. Demirel tarafından Genel İdare Kurulu listesini hazırlamakla görevlendirilen Erdem, partide kendi aleyhine gelişen dedikodular karşısında şaşırıp kalmıştı. Kendisi listeden çıkarılmasına rağmen yeni bir liste ile seçilince Demirel, Genel İdare Kurulu ve bakanlık arasında tercih yapmasını isteyince bakanlıktan çekilmiş ve parti yönetiminde devam etmiştir.

1969 genel seçimleri öncesinde DP'lilerin affı önemli krize dönüşmüştü. AP'li seçmen af istiyordu. CHP lideri İnönü'nün affa destek vermesi af kanununun Millet Meclisi'nden geçmesini sağlamıştı. Ancak askeri kesimden ve darbe yanlısı bazı çevrelerden gelen tepki ile CHP Senato Grubunun önemli bir bölümünün karşı çıkması Demirel'in teklifi Senato gündeminden çekerek seçim sonrasında bırakmasıyla atlatılmıştır. Arabayı devirmeden sorunu çözmeye çalışan Demirel'in bu tavrı partili bazı kesimlerce eleştiri konusu yapılmıştır. Af konusu seçimlerden sonra çözümlenmiştir.

1969 seçimleri sonrasında bir grup milletvekilinin AP'den ayrılarak Demokratik Parti'yi kurmaları, Türk siyasetinin önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Seçimlerden sonra Bakanlar Kurulu dışında kalan A. N. Erdem, partideki

bölünme konusunda yer yer kapalı ve olup bitenleri fazla açık etmeden anlatmaktadır. Seçimlerden sonra başlayan yeni dönemde parti grubunda hoşnutsuzlukların artması, partide heyecan ve ruhun kalmaması tedirginlik yaratmıştır. Seçimlerden sonra teşkil edilen yeni bakanlar kurulu, bazı partililerce benimsenmemiştir. Erdem'in ifadesiyle "renksizler kervanı" (153) seyrediliyordu. Parti grubundaki "dosyalı muhalefet" sıkıntı yaratmıştı: "Bazı insanların ellerinde bitmez tükenmez sayıda levhalarla tasmalar vardır. Ağzınızı mı açtınız; ya bir levha ya bir tasma boğazınıza geçer" (153) sözleri Erdem'in o dönemdeki ortamı açıklamak için kullandığı sözlerdir. Bu durumda partide sürekli suçlamaların, yaftalamaların önüne geçilmesi imkânsız hale gelir. Partiyi ele geçiren bazı milletvekillerinin tasfiyeye yönelince klikleşmenin önü alınamaz. Hedefte S. Bilgiç, C. Önder, A. H. Yurtsever, İ. E. Kılıçoğlu gibi isimler vardır. Partide bahar havası bitmiş ve parti içi demokrasi işlemez hale gelmiştir. Partiden şikâyeti olanlar Demirel'in düşmanı olarak suçlanırlar. Bu süreç AP'nin bölünmesi ve DP'nin kurulmasının zeminini döşer. Parti yöneticisi olan Erdem, bu sürecin her aşamasını iyi biliyor olmalıdır. Ancak fazla bir şey söylemez.

"Akılların susup diyalogun koptuğu yerde, felaketler kaçınılmazdır. Partiler hiç kimsenin babasının malı değildir. Ama partililerle, genel başkanları özdeşleştirseniz bölünmelerden kurtulamazsınız. Çünkü tenkit özgürlüğünün olmadığı yerde parti de yoktur" (155).

sözleri genel itibariyle işin mahiyetini açıklasa da AP'nin bölünmesi hakkında fazla bir şey söylememektedir. Bu bölünmeden sonra AP'nin tek başına iktidar olamaması not edilmeli.

Yetmişikiler Muhtırası'nın* imzacılarından olan A. N. Erdem, yine de partide kalmış ve ayrılanlarla birlikte hareket etmemiştir. Genel olarak parti içi demokrasinin işleymesini isteyen muhalifler partiyi bölmekle suçlanmışlardır.

Bilindiği gibi 1969 siyasette solun alıp başını gittiği ve devrimin kutsanarak demokrasinin "cici demokrasi" diye küçümsenmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Süreçte kendisini "devrimci" olarak niteleyenler demokrasiyi değil Üçüncü Dünyadaki otoriter tek parti yönetimlerini amaçlamışlardı. Orduya sızanlar ve ordu mensuplarını harekete geçirenler "zinde güçler" tezi ile devrimi gerçekleştirmek için mücadele vermekteydiler. Sandık yolu ile iktidar olamayacaklarına inananlar zinde güçlerle iktidarı ele geçirme amacındaydılar. Bu süreçte neticede 12 Mart Muhtırasına gelindi. 27 Mayıs 1961 darbesiyle DP iktidardan uzaklaştırılırken 12 Mart Muhtırası ile onun izinden

* 72 AP'li milletvekilinin 17. 1. 1970 tarihinde Başbakan S. Demirel'e verdikleri muhtıra bu adla anılmıştır. S. Demirel'e hitaben kaleme alınmış olan dört sayfalık muhtırada genel sorunlar sıralandıktan sonra parlamento içi ve parlamento dışı yapılması gerekenler tek tek sıralanarak partideki bölünmenin izalesi amaçlanmıştır.

giden AP hükümetten uzaklaştırılmıştır. 12 Mart 1971'de komutanlarca imzalanan üç maddelik muhtıraya muhatap olan S. Demirel hükümeti istifa edip çekilmiştir. Bu tavrı nedeniyle Demirel “şapkasını alıp gitti” diye eleştirilmiştir. Sürekli yanında duran Erdem'in Demirel hakkındaki kanaati şudur:

“Demirel bir tertip ustası... Müthiş bir idareci... Zaman zaman idealizmin zirvesinde, zaman zaman pragmatizmin zeminlerinde, çok az ısırın, çok okşayan bir lider” (164).

Erdem 12 Marta ilişkin olarak “12 Mart, sanki iktidarı AP'den alıp CHP'ye verme işlemiydi” diyor. Meclisin açık tutulması için AP, CHP'den istifa ettirilerek bağımsızlaştırılan Nihat Erim başkanlığında kurulan hükümetlere bakan verdi. Bu dönemdeki hükümetleri kontrol etmeyi başardı ve gelişmeleri yönlendirmesini bildi.

12 Mart ara dönemdeki en önemli gelişme, hiç şüphe yok ki, Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetmesidir. Muhtıranın imzacılarından biri olan Genel Kurmay Başkanı F. Gürler'in kesinlikle emin olduğu seçimi kaybetmesi Meclisin ve sivil siyasetin gücünü ortaya koymasındadır. Bu konuda bilinenlerden farklı bir şey söylemiyor, Erdem. Demirel ve arkadaşlarının Gürler olayında izledikleri politika Meclisin gücünü ortaya koymak ve kendini Meclisin üzerinde görenlere ders vermek şeklinde özetlenebilir. AP yöneticisi A. N. Erdem'i ziyaret eden Gürler ve C. Alphan'a seçimler yapılmadan kazandım havasında olmanın hata olduğu hatırlatılınca muhatapların bundan hoşnut olmadıkları açıktır. Birden çok adayın yarıştığı seçimleri Gürler kaybetmiştir (13 Mart 1973). Öyle ki seçimi kazanacağı kesin olan Gürler, AP'nin adayı T. Arıburun'dan bile daha az oy almıştır. F. Korutürk ismi üzerinde uzlaşmaya varan partiler onu cumhurbaşkanı olarak seçmişlerdir. F. Gürler'e destek veren Başbakan F. Melen, başarısızlık üzerine istifa edince yerine Naim Talu hükümeti kurulmuş ve bu sefer Erdem bu hükümette ikinci kez Çalışma Bakanı olarak görev almıştır.

1973 seçimlerinde başarılı olamayan AP muhalefete geçmiş CHP-MSP hükümeti kurulmuştur. MSP'yi siyasal İslam olarak gören Erdem'in “Ve o günlerde siyasal İslam ülkenin genelinde varlığını hissettirdi. 1960'tan bu yana ilk defa siyasal İslam, iktidarın himayesinde her yere damgasını vuruyordu” (183) sözleri dikkat çekicidir. Gelişmeler karşısında “Tedirgindim. Allah'ın kitabını seçim malzemesi olarak kullanmak isteyenleri, çoğulcu demokrasinin gereği diye algılamıyordum” diyerek “Siyasal İslam almış başını gidiyordu. Demokratik laik Cumhuriyetin yerine, siyasal İslam'ı oturtmak isteyenler, cüretlerinin son noktasındaydılar ki koalisyon bozuluverdi” sözleriyle hükümetin istifasından duyduğu memnuniyeti gizlememektedir. CHP-MSP hükümetiyle ilgili değerlendirmesinde “yokluklar dönemindeydik. Sigara kuyruğundan tutun da

şeker kuyruğuna kadar zaruri ihtiyaç maddeleriyle ilgili kuyruklar uzayıp gidiyordu”(192) sözleri o yılları değil 1978 ve 1979 yıllarındaki Ecevit hükümeti döneminde yaşanmıştır. Erdem’in yanlış hatırladığı açıktır.

Ecevit’i anlayamadığını örnekler vererek açıklamaya çalışan Erdem, 1978’de Hollanda Dış İşleri Bakanı L. Tindemans’ın Ankara’ya gelip AET’ye müracaat etmemizi istemesine Ecevit’in “hayır” demesini anlayamamıştır. Yunanistan’ın AET’ye davet edildiği o sırada Türkiye’nin de aynı anda müracaat etmesi istenmekteydi. Sadece Yunanistan’ın alınmasının Türkiye aleyhine yaratacağı olumsuzlukların farkında olanlar Ecevit’in olumsuz tavrına anlam verememişlerdir. Gelişmeler bu tavrın nasıl bir hata olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

Yetmişli yıllar Türkiye için her alanda sorunlar, krizler, çatışmalar, bölünmeler ve anarşinin kol gezdiği yıllar olmuştur. 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP hükümetinin bozulması sonrasında yaşanan hükümet krizi S. Demirel başkanlığında kurulan 1. Milliyetçi Cephe hükümeti (AP, MSP, MHP; CGP) ile aşılmış ve A. N. Erdem bu hükümette Milli Eğitim Bakanı olarak yer almıştır. Erdem’in her ile bir üniversite, her ilçeye lise hedefini koyarak pek çok ilde yeni üniversite kurması önemli gelişmeler olmuştur. Bu yıllarda Milli Eğitim’deki kargaşa, öğretmen kitlesinde kamplaşmalar, bölünmeler ciddi sorunlardı. İdeolojik bölünmüşlüğü Atatürkçülüğü hâkim kılarak aşmak istiyordu. Atatürkçülüğün ülkeyi bütünleştiren bir milliyetçi düşünce olduğuna inanıyordu. Kendisini “barışçı milliyetçi” olarak gören Erdem “kültür Turancılığından yana” olduğunu belirtmekte ve Amerikan kültürünün yoğun baskılarından şikâyet etmektedir. Kendi değerlerimiz içinde çağdaşlaşmayı milliyetçiliğin gereği saymakta Bach’ın cenaze marşına karşı çıkmaktadır. Türk musikisinin radyolardan yasaklanmasını Sarayburnu’nda kötü icra edilen Türk müziğine dayandırması ilginç bulunurken Türk müziğinin iyi icra edilmesi için ne yapıldığı hususunda bir cevabı bulunmamaktadır. Bu milliyetçi duyarlılıklı duruşu Milli Eğitim Bakanlığındaki icraatlarına yansımıştır.

Milliyetçi Cephe hükümetinde işlerin iyiye gittiğini söylemek zordur. MHP lideri Türkeş ile CGP lideri Feyzioğlu fevkalade uyum içinde görev yaparken MSP lideri Erbakan ile sorunları çözmenin çok zor olduğunu söyleyen Erdem, Türkiye gerçeklerini görmezlikten gelen saplantıları olduğuna inanıyordu (202). Bu bağlamda MSP’lilerle yaşadığı bazı sorunları aktaran Erdem, 19 Mayıs törenlerine kız öğrencilerin çıkarıldıkları kıyafete yönelik eleştirilere “çağlar gerisinde kaldığımı sandığım bir zihniyetin önüne çıkmasından rahatsızdım. Ve kızlarımızın açıklığı, eteklerinin boylarında değil, kalpleriyle akıllarının birlikteliğindedir” diye cevaplamaktaydı. Erdem’in

mevcut kurulu düzene yönelik halkın eleştirilerini görmemesi ve buna yönelik olanları farklı bazda değerlendirmesi Cumhuriyet yöneticilerinin geleneksel bir tavrını hatırlatmaktadır.

Milli Eğitim Bakanı olarak A. N. Erdem'in hatıraları, gözlemleri ve belli olaylar hakkındaki düşünceleri başlı başına analizi gerekli gibi. Ankara'da bir ilkokulun 4. Sınıfını ziyaret eden Erdem'in burada okuma ve yazması olmayan öğrencilerle karşılaşması gerçekten ibret verici bir durum. Hele sınıf öğretmeni bayanın bu duruma "onu nasıl olsa öğrenirler" şeklindeki cevabı ayrı bir soruna işaret etmiştir (209). Bakan olarak Avrupa ülkelerinden birine yaptığı ziyarette Türklere yönelik bir konferanstaki tartışmalar ve suçlamalar 70'lerin düşünsel bölünmüşlüğüne ortaya koymaktadır. Bakan faşizme, komünizme ve marksizme karşı tavizsiz bir duruş ortaya koyarken Türk milliyetçiliğini ve sosyal devlet anlayışını yüceltmeye çalışmaktaydı.

Dil konusunda belli bir hassasiyete sahip olan Erdem, Türk Dil Akademisini kurmayı başaramamıştır. O yıllarda ciddi bir gelişme ortaya koyan uydurmacılıktan, okullarda cinsel eğitimi gerçekleştiremediğinden şikâyet etmektedir. Eğitimin şirazesinden çıktığı, öğretmenlerin ideolojik ve politik kamplara ayrıldığı o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı yapmak çok zor olsa gerektir. Öğretmenlerin birarada dahi oturmadıkları bir dönemde Atatürkçü düşünceleri hâkim kılmak isteyen bir bakan olarak Atatürkçü Öğretmenler Derneği'ni kurması, her okulda bir Atatürk Köşesi ile kitaplığın tesisini istemesi sorunun çözümü olmamıştır. Milli Eğitimde kitapları ve müfredatı yenilemeyi isteyen Erdem'in bir felsefe kitabındaki yanlış anlaşılabilir bir cümle nedeniyle Mecliste uğradığı eleştiriler onu istifa noktasına getirmiştir. Milli Eğitimde yeni bir şey yapmanın çok zor olduğu açıktır. Türk müziğini önemseyen Erdem, döneminde Türk Müziği Konservatuvarını sisteme kazandırmıştır.

Bir kız meslek okulunda huzursuzluk çıkaran öğrencilerden duyduğu "Bizler yurttan erkek öğrencilerle birlikte kalmak istiyoruz" sözleri gençliğin içinde bulunduğu yozlaşmayı ortaya koyduğu gibi Bakan Erdem üzerinde müthiş bir yıkıma yol açmıştır.

Döneminde yurt dışında öğrenim gören öğrencilerle ilgilenmek üzere eğitim müşavirliklerinin açılmasını temin etmesi Türk gençlerine sahip çıkmak isteğinin bir ürünüdür. Onlara öncelikle Türk kültürü ve dili verilmeliydi. Yurt dışındaki çocukların kendi hallerine bırakılması düşünülemezdi.

1977 seçimleri sonunda CHP oyların yüzde 41'ini alsada tek başına hükümeti kurabilecek sayıda milletvekili çıkaramamıştır. CHP hükümeti kuramayınca bu sefer Demirel'in başkanlığında AP, MSP ve MHP 2. Milliyetçi Cephe

olarak adlandırılan hükümeti kurmuşlardır. Erdem'in bakan olarak yer almadığı bu hükümetle ilgili herhangi bir bilgi vermemesi şaşırtıcı bulunmuştur. B. Ecevit'in on bir AP'liyi bakanlık vaadiyle istifa ettirerek hükümeti düşürmesi ve arkasından hükümet kurma çalışmalarındaki Güneş Model görüşmelerinden kısaca söz etmesi yeterli değildir. Erdem'in zihin dünyasında bu gelişmelerle ilgili pek çok hatıranın varlığı şaşırtıcı değildir. Tabii Ecevit hükümetinin istifası ve arkasından MSP'nin dışarıdan verdiği destekle S. Demirel'in kurduğu azınlık hükümeti de önemli gelişmelerdir. Erdem bunları sessizce geçer.

1979'un son günlerinde komutanların Cumhurbaşkanına verdikleri uyarı mektubundan haberlerinin olmadığı anlaşılıyor. 1 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Başbakan Demirel ile B. Ecevit'e mektubu verince herkesin haberi olmuştur. Ne Demirel, ne de Ecevit mektubun muhatabı olarak kendilerini görmemişlerdir. Demirel 33 günlük hükümetin mektubun muhatabı olamayacağını söylemektedir. Ecevit ise kendilerinin muhalefette olduklarını ve sorumlu olmadıklarına inanmaktadır. Erdem'in yazdıklarından anlıyoruz ki konu AP'nin Başkanlık Divanı toplantısında tartışılmış, K. Doğan muhtırayı verenlerin görevden alınmasını isterken Demirel kendilerinin muhatap olmadıklarını ve üzerinde konuşulmamasını isteyerek tartışmaya nokta koymuştur. Erdem'in K. Doğan'ın önerisinin yerine getirilmesinden yana olduğu anlaşılırken Demirel'in askerinin bir darbe hazırlığı içinde olduğuna inanmadığı anlaşılmaktadır (261-265).

12 Eylül darbesi gerçekleştiğinde Paris'te Büyükelçilikte bulunan Erdem, darbe haberini alınca hiç şaşırmadığını, zira 4 Eylül'de Orgeneral Nurettin Ersin'in ikametgahlarındaki yemekte "Mektupta yazılanlar kulak ardı edilirse mukadder akıbet gelip kapılarınızı çalar" (270) demiştir. Ersin Paşa'nın bu sözlerini Demirel'e aktarmışsa da Demirel'in buna inanmadığı belirtilmektedir. Demirel'i muhtemel bir darbeye inandıramayan Erdem ve arkadaşları, yeni bir darbe yaşanacağı kanaatinde imişler. Paris'ten derhal dönme kararı alan Erdem 18 Eylül'de Çiğli Havaalanına indiğinde gözetim altına alınarak birkaç gün sonra Ankara'ya götürülmüş ve Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda tutuklu siyasetçilere katılmıştır. Burada pek çok siyasi ile birlikte olmuş, bir zaman sonra serbest bırakılmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrasında Meclise giren Erdem'in bir başka darbe ile hayatı son bulmuştur.

Milletvekilliğin sona ermesi ile ciddi bir geçim sıkıntısı içine düştüğü, pek çok vekilin aynı durumda olduğu, sıkıntıyı aşmak için Tercüman gazetesinde çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yaşanan sıkıntılarla ilgili notlar gerçekten iç acıtıcı ve düşündürücüdür. Pek çok kişi siyasette hak etmediği zenginlikler elde ederken bir ideal, ahlak ve kültür davası güden Erdem gibi pek çok kişi de ortada kalmaktadır. Ekonomik sıkıntıları nedeniyle yazlığını,

babasından kalanları, en acıtıcı olanı ise kızının çeyizi için aldığı halıları satmak durumunda kalan Erdem'in bu notları gerçekten düşündürücüdür.

Ali Naili Erdem, S. Demirel ile ilişkilerini hiç kesmemiştir. Devamlı olarak yanında yer almıştır. Mücadelesine destek vermiştir. 16 Ekim 1981'de bir kararla siyasal partiler kapatılınca bulunduğu Anadolu Kulübü'nde hiç kimsenin tepki vermemesi onu şaşırtmıştır. Oysaki Türkiye bu tür olaylara alışkındır. Türkiye habire kurum kapatmakta, yenileri kurulmaktadır. Elbette bunun demokrasiye bir katkısı yoktur. Demirel tarafından organize edilen Büyük Türkiye Partisi'nin dışında kalmasına rağmen 31 Mayıs 1983'te parti kapatılmış ve kendisinin de içinde yer aldığı on beş kişi Çanakkale Zincirbozan'a gönderilmişlerdir. 1 Ekim'e kadar Zincirbozan'da kalanların yaşadıkları bir siyasi belgesel niteliğindedir. Burada AP'lilerle CHP'lilerin nasıl kaynaştıkları, beraber paneller yaptıkları, sohbetlerin çok verimli geçtiği anlatılmaktadır. Tabii partisi kapatılan Demirel ve arkadaşları Doğru Yol Partisi'nin kurulmasını burada planlamıştır.

Erdem 12 Eylül'ü ve politikalarını sorgulamayı ihmal etmez. 1982'de halkoyu ile kabul edilen anayasanın yasaklılar grubunda yer almasının hiçbir makul yanı olmadığı açıktır. Bu yasak ancak 1987'de yine referandum sonucu kaldırılmıştır. Ülkesine uzun yıllar hizmet etmiş kişilere getirilmiş siyasi yasakların ülkeye ödettiği faturalar ağır olmuştur. Siyasi yasakların kalkması için koşturanlardan biri olan Erdem, Demirel ile birlikte hareket etmiştir. Ancak referandum sonrasında Demirel DYP'ye dönerken kendisine ve arkadaşlarına yer verilmemesine anlam veremediğini belirtmektedir. Kapatılan partilerin açılabilmesi imkânı oluşunca Erdem ve bazı arkadaşları AP'nin devam etmesini istemesine rağmen Demirel istemediğinden başarılı olamamışlardır. Demirel için DYP vardır ve orada genel başkandır. Onun AP'ye ihtiyacı yoktur. Sonuçta AP tarihe karışmıştır. Yasakların kalkmasından sonraki 1989 seçimlerinde AP'nin Genel İdare Kurulu üyelerinin milletvekili adayı gösterilmesini beklerken aday yapılmamalarının onu çok üzdüğü anlaşılmaktadır, ne var ki aradan pek çok şey geçmiş, jenerasyon değişmiş ve sağ siyasette yeni kurumlar, yapılar ve aktörler ortaya çıkmıştır.

Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra DYP'de kimin genel başkan olacağı hususunda da ciddi bir hayal kırıklığı ve üzüntü yaşadığı anlaşılmaktadır. Erdem AP geleneğinden gelenlerden birinin olmasını isterken parti'nin Tansu Çiller'e teslim edilmesini bir türlü içine sindirememiştir. Doksanlı yılların sonlarına doğru DYP ile Refah Partisi'nin ortak hükümet kurmasını bir hata olarak görmekte ve bunu "Hükümet olma pahasına devletle kavalı olan Refah, iktidar kılınmıştı. Ve cumhuriyetin temelinde dinamitlerin

konulmasına zemin hazırlanmıştı” (306) diye değerlendirmektedir. MSP ve Erbakan konusunda magazin haberleri düzeyinde değerlendirmeler yapmakta, bir bakıma 28 Şubatçıların tez ve iddialarını dile getirerek demokrasiden çok cumhuriyet hassasiyetini ifade etmektedir.

12 Eylül sonrasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelere eleştirel bakan Erdem olup bitenleri kendi idealleri, ahlak ve toplum anlayışı ile telif edemediği anlaşılmaktadır. Hayatı boyunca bir ideal olarak asla geri durmadığı Atatürkçülüğü, milliyetçiliği ve Türklüğü sürekli yukarıda tutmuştur. Bunlar için mücadele vermiş, konuşmalar yapmış, geçmiş ile geleceği uzlaştırmaya çalışmıştır. Şu sözleri onun düşünce dünyasını özetlemektedir:

“Demokrasinin ahlâk yönü ile mânevi değerler yönü dışlanırsa, belki büyük yapıtların mimarı olunabilir. Ama insana güven, insana sevgi kaybolup gider. Ve geriye maddi ihtirasların oluşturduğu, bir çıkarlar süpermarketi kalır.” (351).

1980’ler öncesinin siyasi hayatında önemli bir aktör olarak öne çıkan Ali Naili Erdem’in gözlem ve hatıralarından oluşan *Siyasetin Yollarında* adlı eseri, bu dönemdeki siyasal gelişmeleri belli bir zaviyeden ele almakta ve okuyucusunun önüne sermektedir. Kolay anlaşılır sade bir dil kullanılmakta, olayların sunumunda kronolojik ve tematik karışımı bir yöntem olarak tercih edilmektedir. Metinde sürekli gelgitler öne çıkmaktadır. Bazı ideolojik kalıpları olduğu gibi tekrarlamaktan kaçınmamakta, eleştirel bakmamaktadır. Şu cümleleri siyasal kültürümüzün bir yansıması olmalıdır: “...Bakanlık çiftlik olarak düşünülür. En yakınınızın gözlerinde, sizler Karun’un hazinelerine sahip kimseler olarak görülürsünüz.” Erdem’in şair ruhu eserine de sinmiştir. Pek çok yerde kısa dizelerle meramını daha vurucu anlatmaya çalışmaktadır. Altmışlı ve yetmişli yılların Türk siyasetiyle ilgilenenlerin asla gözden uzak tutmamaları gereken *Siyasetin Yollarında*, sağ siyasetin o yıllardaki durumu ve gelişmelere karşı duruşu konusunda birinci el kaynak olarak öne çıkmaktadır.